

En luthersk prästson som jesuitelev i Braunsberg (1639-1641):

Lars Andersen från Othem på Gotland

av Jürgen Beyer

I denna tid med allt flera nyheter om sexuellt missbruk av minderåriga i katolska kyrkan, kan det vara värt att påminna om att för vissa katolska skolor har haft stor dragningskraft i de lutherska länderna också. En av dem var jesuitkollegiet i det ermländska Braunsberg (som i dag ligger i Polen och kallas för Braniewo). En inte oväsentlig anledning till att besöka kollegiet i Braunsberg var att där var det möjligt att få gratis undervisning, kost och logi. Kollegiet grundades 1578, inte minst med tanke på att utbilda präster för att arbeta i de länder runt Östersjön, som blivit lutherska. Från 1626 till 1638 evakuerades kollegiets verksamhet till Pułtusk i Polen eftersom svenskarna hade erövrat och besatt Braunsberg (Lühr 1925; Garstein 1992a, s. 175-210). Kollegiets stora bibliotek fördes till Sverige för att införlivas med Uppsala universitetsbibliotek (Trypućko/Spandowski 2007).

De danska och svenska konungarna hade redan tidigare förbjudit sina undersåtar att läsa i Braunsberg. Detta oaktat upptogs ett år efter kollegiets återvändande till Braunsberg en gotlänning bland dess elever. Den samtida elevförteckningen berättar följande om honom: "Laurentius Andreae, 18 annorum Danus e Gottlandia, ministri filius mathcouum¹, grammaticus, 19. sept. ao 1639. Eiectus propter incorrigibilitatem ao 1641 circa finem nov." [*Laurentius Andreae, artonårig dansk från Gotland, prästson ..., elev i grammatikklassen, 19 september 1639. Relegerad på grund av oförbätterlighet i slutet av november 1641*] (Lühr 1925, nr. 669; samma upplysningar också hos Helk 1987, s. 150, dock med tryckfel "1640" i stället för "1641"). Att gotlänningen betecknas som dansk är helt korrekt. Vid denna tiden, och ännu några år fram intill 1645, lydde Gotland under Danmark.

Grammatikklassen var den nästlägsta i ett jesuitgymnasium. Som 18-åring var gotlänningen inget undantag där (Garstein 1992a, s. 44, 184). Ordet *minister* betyder ordagrannt 'tjänare', men det används ofta i förbindelsen

¹ Utgivaren upplyser i en not att läsningen av dette ord är osäkert: "Lesung unsicher, ma deutlich, über c ein Strich." Som ordet är tryckt ger det tyvärr ingen mening, och utan att ha sett handskriften är det omöjligt att gissa om det rätta av de många latinska orden, som börjar på *ma-*.

'ordets tjänare' för en 'präst'. När man ser på språkbruket i källan, så syns det här ha används för lutherska präster, medan katolska präster kallas för *sacerdos* eller *diaconus* (Lühr 1925, nr. 297, 328, 331, 333, 369, 448, 455, 682).

Laurentius Andreae skulle på danska ha kallas för Lars (eller Laurids) Andersen. Hans far hette därför Anders (eller Andreas). Lyckligtvis är endast en enda präst med detta förnamn känd på ön, vilken skulle kunna ha blivit Lars far omkring 1621. Det var Andreas Laurentius Find. Otto Wilhelm Lemke (1868, s. 169f.) skriver i sitt herdaminne, att han formodligen blev präst i Othem och Boge efter att företrädaren Henrik Hansson blivit avsatt 1622. Man vet inte så mycket om honom, men den 15 september 1629 blev Find i generalkapitlet anklagad för att ha yttrat sig nedsättande om länsherren, och det förekom också klagomål från församlingen. Saken slutade med att han skulle stå uppenbar skrift i Visbys stadskyrka, vara avstängd från predikstolen i tre månader och böta 20 slätte daler (ViLA, fol. 7r-8r). I övrigt tycks han ha varit en någorlunda lärd präst. Läroverksbiblioteket i Visby ägde tidigare en utgåva av Terentius komedier, tryckt i Strasbourg i 1496,² i hvilken Find hade skrivit en latinsk vers samt sitt namn i latinsk dräkt: "Andreas Laurentius Find" (Lemke 1868, s. 170; Åberg 1988, s. 16, 26). Efterföljaren Samuel Hansten omtalas för första gången den 28. januari 1657.

Andreas Laurentius Find passar utmärkt tidsmässigt som Lars Andersens far. I fall namnteckningen har blivit en aning felciterad och det rätteligen skall vara „Andreas Laurentii Find“ (alltså Anders Larsen Find), skulle det passa ännu bättre. Då skulle Lars Andersen ha fått sitt namn efter farfadern och han bör då troligen ha varit den förstfödda sonen. Att båda far och son hade svårt att inordna sig under auktoriteter gör saken kanske ännu mera sannolik. När vi antar att Andreas Laurentius Find var Lars Andersens

² För en beskrivning av boken se Coates et al. 2005, s. 2450f. Boken är bevarad i fler än 170 exemplar över hela världen, jvf. *Incunabula short title catalogue* (<http://istc.bl.uk/search/search.html?operation=record&rsid=580412&q=85>) , och det lär nog bli svårt att hitta Finds exemplar. De tryckta inkunabelkatalogerna för de i denna databas nämnda nordiska biblioteken nämner inte Finds exemplar. Find ägde heller inte det exemplar, som Kungl. biblioteket i Stockholm förvärvade efter sin inkunabelkatalogs tryckning (vänlig information från Britt Nordström Sahba och Jan Ottosson), och ej heller det exemplar, som nu finns på Stifts- och gymnasiebiblioteket i Kalmar och som inte er med i *Incunabula short title catalogue* (jag tackar Håkan Bergcrantz för upplysningen). Finds exemplar syns inte heller vara bevarad i något av de större tyska biblioteken, jvf. *Inkunabelkatalog INKA* (<http://www.inka.uni-tuebingen.de>).

far, kan det tänkas att han var på plats i Othem redan år 1621 som företrädarens adjunkt, men källorna tiger tyvärr om de boende i Othems prästgård vid denna tid (jf. också Johansson 2010, angående "Hr Jeremias Slottspräst").

Vi får inte heller veta, varför Lars Andersen betraktades som bångstyrig. Låt os hoppas att han inte var utsatt för misshandel! Det kunde också vara att han endast var intresserad av gratis undervisning och därför enbart föregav sig vara katolik precis som t. ex. danska prästsonen Zeverinus (Søren) Wabe ett par år senare (Lühr 1925, nr. 682; ett annat exempel: nr. 562). Gotlänningen var för övrigt långt ifrån den ende elev i Braunsberg med disciplinproblem (Lühr 1925; Garstein 1992a, s. 186), men hos honom var det kanske också del av en familjetradition.

Tyvärr vet jag inte, vad det blev av Lars Andersen senare i livet. Att ha besökt ett jesuitkollegium var just inte befordrande för en karriär i Danmark eller Sverige (Helk 1966, s. 344-360; Garstein 1992b). Med ett så vanligt namn är det ju svårt att identifiera honom i universitetsmatriklar eller andra biografiska uppslagsverk. Lemke nämner honom i alla fall inte som luthersk präst på Gotland. Kanske någon annan forskare har träffat på honom?

I fall man visste mera om Lars Andersens senare öde, kunde det bidra till en annorlunda historieskrivning om jesuitskolorna. De har ansetts som skolor på hög nivå, vars elever kunde uppnå ledande positioner i samhället, bara de inte kom i kläm på grund av sin konfessionella läggning. Men hur såg det ut för alla dem som lämnade jesuitskolorna - frivilligt eller ofrivilligt - i förtid? Avslutade de sina utbildningar annanstans? Hade deras syn på katolicismen ändrats? Vad gjorde kyrkan för att rädda dessa förlorade söner?

Lättare reviderat version av en artikel tryckt i den gotländska tidskriften Haimdagar 2010:3/4, s. 32f.

Otryckta källor

ViLA (Landsarkivet i Visby) = Visby domkapitels arkiv, A I a:5: Protokoll 1628-1679

Litteratur

Coates, Alan, et al. 2005. *A catalogue of books printed in the fifteenth century now in the Bodleian Library*, bd. 6. Oxford.

Garstein, Oskar 1992a. *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. Jesuit educational strategy 1553-1622* (Studies in the history of Christian thought 46). Leiden.

- Garstein, Oskar 1992b. *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. The age of Gustavus Adolphus and Queen Christina of Sweden 1622-1656* (Studies in the history of Christian thought 47). Leiden.
- Helk, Vello 1966. *Laurentius Nicolai Norvegus S. J. En biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622* (Kirkehistoriske studier II, 22). København.
- Helk, Vello 1987. *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660. Med en matrikel over studerende i udlandet* (Odense University studies in History and Social Sciences 101). Odense.
- [Johansson, Anders R. 2010]. *Jensens omnämmanden av präster, i: Haimdagur*, nr. 1/2, s. 63.
- Lemke, O[tto] W[ilhelm] 1868. *Visby stifts herdaminne efter mestadels otryckta källor utarbetadt*. Örebro.
- Lühr, Georg (utg.) 1925. *Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578-1798*. Königsberg.
- Trypućko, Józef / Spandowski, Michał 2007. *The catalogue of the book collection of the Jesuit college in Braniewo held in the University Library in Uppsala*, utg. Michał Spandowski och Sławomir Szyller, 3 band (Acta bibliothecae r. universitatis Upsaliensis 41). Warszawa och Uppsala.
- Åberg, Åke 1988. Böcker på Gotland under 1600-talet, i: *Bibliotekshistorie* 2, s. 5-43.

Jürgen Beyer, Ph.D.
 Bibliotheca Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)
 W. Struve 1
 EE-50091 Tartu
 <jurgen.beyer@ut.ee>
<http://lepo.it.da.ut.ee/~jbeyer>